

LIETUVOS ISTORIJOS INSTITUTAS

LIETUVOS
ISTORIJOS
METRAŠTIS

1997 metai

INSTITUTE OF LITHUANIAN HISTORY

THE YEAR-BOOK
OF LITHUANIAN
HISTORY

1997

VILNIUS 1998

INSTITUT FÜR LITAUISCHE GESCHICHTE

JAHRBUCH
FÜR LITAUISCHE
GESCHICHTE

1997

VILNIUS 1998

UDK 947.45
Li 237

Redakcinė komisija
Vytautas MERKYS (pirm.), Antanas TYLA (pirm. pavaduotojas),
Vacys MILIUS, Gediminas RUDIS, Rita STRAZDŪNAITĖ (sekretorė),
Gintautas ZABIELA

Redakcinės komisijos adresas:
Kražių g. 5, 2001 Vilnius

Išleista Lietuvos istorijos instituto užsakymu

ISSN 0202-3342
ISBN 8896-34-025-X

DEIMANTAS KARVELIS

**KOMUNIKACIJA LOKALINĖJE VISUOMENĖJE
XVI A. PABAIGOJE – XVII A. I PUSĖJE PAGAL BIRŽŲ KUNIGAİKŠTYSTĖS
VALDŲ INVENTORIUS IR INSTRUKCIJAS (tyrimo problematika)**

1. Kultūrinės komunikacijos samprata ir tyrinėjimų situacija

Tradicinis kultūros suvokimas, kai ji vertinama kaip žmogaus kūrybiniai laimėjimai ar tiesiog įvairi žmonių veikla, kuri nėra instinktyvi¹, ir jo recepcija atliekant kultūros istorijos tyrimus pasitarnavo taip, kad didžioji dalis kultūros istoriografijos yra orientuota į atskirų žmogaus gyvenenos reiškinių pozityvistinį nagrinėjimą. Vienu didžiausių to trūkumu laikytume analitinį tiriamųjų reiškinių išskaidymą į atskirus gabalus (pavyzdžiui, kultūros istorijos skirstymas į materialinę ir dvasinę; izoliuotas architektūros, dailės ir kitokių „istorijų“ rašymas ir pan.). Toks tyrimo metodas, pagrįstas statiško, o ne dinamiško kultūros fenomeno traktavimu². apribojantis tyrinėtoją siaurame tiek teorinių, tiek faktologinių paieškų lauke, gana patogus, tačiau yra užprogramuotas net ir geriausiu atveju pateikti siaurą, dažniausiai beasmenę istoriją.

Visiškai kitokių galimybių kultūros istorijos tyrimams teikia antropologinis kultūros sąvokos diskursas bei tarpdisciplininio metodo taikymas. Jei sutinkame, kad kultūra yra „kartu vienoje vietoje gyvenančių konkrečių žmonių gyvenimo būdas“³, tai, siekiant nustatyti pastarojo tapatybės logiką, kitimo mechanizmus bet kuriuo istoriniu laikotarpiu, tikslingiau ne preparuoti jį į atskiras dalis, bet ieškoti sie-

---

¹ A. K. Paluch, *Antropologia społeczna, Słownik etnologiczny. Terminy ogólne*, pod. red. Z. Staszczak, Warszawa–Poznań, 1987, p. 41.

² В. В. Сильвестров, *Философское обоснование теории и истории культуры*, Москва, 1990, с. 19.

³ T. S. Eliot, Pastabos apie kultūros apibrėžimą, *Kultūros prigimtis*, Vilnius, 1993, p. 349.

jančių ir palaikančių tą būdą ryšių. Suvokiant kultūrą pirmiausia kaip santykių įvairiais lygiais (tarp žmonių ir pasaulio, tarp žmonių ir žmonių, tarp žmonių ir daiktų) sistemą ir sutinkant, jog kiekviena visuomenė struktūriškai daugiau ar mažiau yra vieninga, ypatingą reikšmę kultūros istorijos tyrimams suteikia žmonių dėmesys jų idėjų bei kūrinių išoriniams (techniniams) bei vidiniams (mentaliniais) ryšiams, kuriuos galima įvardyti kaip komunikatyvumą ar komunikaciją. Jau socialinės antropologijos pradininkas Claude Levi-Straussas vadino kultūrą tam tikra komunikavimo sistema⁴. Taigi ją galima nagrinėti kaip pasirinktos konkrečios visuomenės galimas komunikacijos formas ir turinio „erdvę“, turinčią savo horizontus⁵. Kultūrą galime tirti kaip konkretų gyvenimo būdą, kurio vienas svarbiausių veiksnių yra tam tikra jį konsoliduojanti komunikacinė sistema. Komunikacija bendrąja prasme pirmiausia yra procesas, kurio metu vyksta tekstinės arba mentalinės informacijos perdavimas, taip pat bet kokios tiesioginio (techninio) susisieki mo, ryšių, tarpininkavimo, bendrumo ir savitarpio supratimo formos⁶. Ji visada funkcionuoja neigiamo atvirkščiojo ryšio režimu, t. y. jei nėra priežasties komunikacijai vykti, tai nėra ir pačios komunikacijos⁷. Jei kultūros istorijos objektu pasirenkamas ne statiškų kultūros dalių rekonstravimas vienu laiku, bet kultūros kaita⁸, tai komunikacijos, kaip vieno esminių kultūros mechanizmo funkcionavimo elementų, tyrimas pasidaro savaime suprantamas.

Čia derėtų paaiškinti dvejopą komunikacijos sąvokos traktavimą atliekant istorinius tyrinėjimus. Toks traktavimas perimtas iš JAV ir Vakarų Europos antropologijos, sociologijos bei etnologijos mokslų. Dažniausiai vartojamos visuomenės ir kultūrinės komunikacijos sąvokos. Koncepto pasirinkimas priklauso nuo to, koks komunikacijos turinio suvokimas pasirenkamas. Kontaktų pernešamą turinį nagrinėjant pagal tradicinę kultūros sampratą, kultūrinė komunikacija paskęsta „nekul tūrinių“ faktų bei reiškinių dinamikoje – visuomeninėje komunikacijoje, t. y. tampa nežymia pastarosios dalimi. Antropologinė kultūros ir jos raidos samprata modeliuoja plačiau suvoktos kultūrinės komunikacijos paieškas. Tokiu atveju kultūra su prantama kaip bet kokios visuomenės komunikacijos sukelta reakcija, dėl kurios kinta mąstymo formos ar net materialaus gyvenimo būdas⁹. Kitaip tariant, kultūri-

---

⁴ Z. S o k o l e w i c z, Antropologia komunikacji, *Słownik etnologiczny...*, p. 27.

⁵ J. K o p e l, Społeczności regionalne–symbole kulturowe–komunikacja społeczna. Wstępne określenie pola problemowego, *Symbole kulturowe, komunikacja społeczna, społeczności regionalne. Studia*, pod red. I. Bukowskiej-Floreńskiej, Katowice, 1995, p. 20.

⁶ *Kommunikation und Alltag in Spätmittelalter und früher Neuzeit*, Wien, 1992, p. 5; *Mały słownik języka polskiego*, Warszawa, 1968, p. 293; *Słownik języka polskiego*, Warszawa, 1978, t. 1, p. 981; *Nowa encyklopedia powszechna*, Warszawa, 1996, t. 3, p. 440.

⁷ М. К. П е т р о в, *Язык, знак, культура*, Москва, 1991, с. 41.

⁸ I. L u k ś a i t ě, Kultūros istorija tautinėje mokykloje, *Kultūros barai*, 1989, Nr. 9, p. 5.

⁹ A. H u l t k r a n t z, Culture Contact, *International dictionary of regional european ethnology and folklore*, vol. 1, Copenhagen, 1960, p. 81; K. K w a ś n i e w s k i, Kontakt kulturowy, *Słownik etnologiczny...*, p. 177.

nė komunikacija dažniausiai yra sėkmingos visuomeninės komunikacijos rezultatas. Todėl visapusiškas komunikacijos, kaip „sistemos veiksmų, turinčių tikslą perduoti turinį, būtiną visuomeninei grupei egzistuoti“¹⁰, vaizdas tiksliausiai susidaromas sintetiškai tiriant abi komunikacijos formas. „Žmonių socialinės sąveikos (t. y. visuomeninės komunikacijos. – D. K.) normos yra tokia pat tikra kultūros dalis, kaip ir jo reakcijų į išorinį materialų pasaulį normos“¹¹. Bet kokia komunikacija (mentalinėje, dvasinėje, ūkinėje ir kt. sferose) vyksta socialinės struktūros rėmuose, nes asmenys ir grupės, dalyvaujantys komunikacijos procese, paprastai yra įterptos į organizuotą visuomeninių santykių sistemą. Tai apibrėžia komunikacijos tyrimo probleminių laukų kaip sociokultūrinį, kuriame visuomeninės ir kultūrinės komunikacijos apraiškos nagrinėjamos glaudžiai joms koreliuojant. Perfrazavę Leonido Batkino teiginį, kad „kultūra turi būti pamatyta kitų, nekultūrinių struktūrų aplinkoje“¹², pasakytume, jog kultūrinę komunikaciją reiktų išvelgti nekultūrinės (visuomeninės) komunikacijos aplinkoje.

Nesileisdami į gausios Vakarų Europos komunikacijos istoriografijos analizę pasakysime, jog lietuvių istoriografija, tirdama feodalinę visuomenę, komunikacijos problematikos iš esmės nenagrinėja. Ūkio ir karo istorijos studijose randame duomenų apie žmonių santykius visuotinio šaukimo, lažo bei kitų prievolių atžvilgiu, tačiau pastarieji nenagrinėjami kaip suvoktas komunikacinis procesas. Tik keliuose darbuose signalizuojamas komunikacinis kai kurių visuomenės gyvenimo reiškinių krūvis¹³. Visi kiti bandymai nagrinėti kontaktus tarp atskirų visuomenės dalių apsiriboja socialiniu-ekonominiu jų prasmės aiškinimu¹⁴. Istorikų ir etnografų darbuose liečiamos įvairių visuomenės kontaktų bei ryšių realijos neanalizuojamos komunikacijos proceso, kaip tyrimo objekto, kontekste¹⁵. Šiuo atžvilgiu sektinas pavyzdys galėtų būti lenkų istoriografija, beje, jau ir anksčiau kreipusi dėmesį į techninius

---

¹⁰ K. G l o m b i o w s k i, *Książka w procesie komunikacji społecznej*, Wrocław–Warszawa, 1980, p. 109.

¹¹ G. P. M u r d o c k, Kultūrinio kitimo dinamika, *Kultūros prigimtis...*, p. 248.

¹² Л. Б а т к и н, Пристрастия. Избранные эссе и статьи о культуре, Москва, 1994, с. 39.

¹³ J. J u r g i n i s, I. L u k š a i t ė, *Lietuvos kultūros istorijos bruožai*, Vilnius, 1981, p. 186–193; Z. K i a u p a, J. K i a u p i e n ė, A. K u n c e v i č i u s, *Lietuvos istorija iki 1795 metų*, Vilnius, p. 215–218; J. J u r g i n i s, *Lietuvos valstiečių istorija*, Vilnius, 1978, p. 86–88.

¹⁴ A. Š a p o k a, Lietuvos kaimo ir dvaro santykiai XVIII a. antroje pusėje, *Lietuvos praeitis*, Vilnius–Kaunas, 1941, t. I, sąs. 2, p. 596–604; J. K u z m a i t ė-K i a u p i e n ė, Kaimo ir dvaro santykiai Skuodo valdoje XVII–XVIII a., *Jaunųjų istorikų darbai*, Vilnius, 1980, kn. 3, p. 106–109; J. K i a u p i e n ė, *Kaimas ir dvaras Žemaitijoje XVI–XVIII a.*, Vilnius, 1988, p. 151–164.

¹⁵ A. B a l i u l i s, Joniškio miestiečiai XVIII amžiuje, *Lietuvos istorijos metraštis, 1993 metai*, Vilnius, 1994, p. 35–37; L. P i š k i n a i t ė-K a z l a u s k i e n ė, Lietuvių kultūriniai ryšiai bitininkystėje, *Mūsų kraštas*, 1994, Nr. 1 (4), p. 64–66; O. B l u z m i e n ė, Apie turgus ir žmones, *Liaudies kūryba*, 1969, t. I, p. 198–204; E. L a u c e v i č i u s, Žiaurus kerštas (apie XVIII a. pr. Vilniaus amatininkų, pirklų bei dvasininkų tarpusavio santykius ir papročius), *Švyturys*, 1959, Nr. 15, p. 11 ir kt.

komunikacijos feodalinėje visuomenėje aspektus¹⁶. Joje pastaraisiais metais pagausėjo darbų apie visuomeninę komunikaciją¹⁷, o kai kuriose Lenkijos istorijos sintezėse netgi atrandame atskirų skyrių apie tai¹⁸.

Pradinę komunikacinių tyrinėjimų perspektyvą Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės (toliau – LDK) atžvilgiu pamatyti analizuodami lokalines visuomenes (ataskiro kaimo, miesto, pavieto, vaivadijos ar net kunigaikštystės), gyvenusias jos teritorijoje. Pasinerti į tam tikrą visuomenę ir pažinti ją iš vidaus, kas ypač svarbu, siekiant nustatyti komunikacinio proceso ištakas, motyvaciją ir kryptis, geriausiai galima atliekant regioninius tyrimus¹⁹. Kultūrinę komunikaciją, vykstančią tarp asmenų, grupių ir institucijų, ir jos rezultatus nagrinėtume pasirinkę vieną tam tikros visuomenės arealą (arba regioną)²⁰, kuriame ir ieškotume tą visuomenę jungiančių ryšių. Geografinė dimensija, t. y. erdvinė komunikacijoje dalyvaujančių subjektų orientacija, jų centralizuotumas, yra vienas esminių dalykų atliekant tokius tyrimus²¹.

Lokaline visuomene (arba bendrija) galima vadinti žmonių grupę, siejamą topografinio atstumo²² ir daugiau ar mažiau bendro gyvenimo būdo ir dėl to galinčią

---

¹⁶ K. B u c z e k, Publiczne usługi transportowe i komunikacyjne w Polsce średniowiecznej, *Kwartalnik Historii Kultury Materialnej* (toliau – KHKM), 1967, z. 2, p. 255–299; S. W y s ł o u c h, *Usługi komunikacyjne w miastach Wielkiego Księstwa Litewskiego na prawie magdeburskim do połowy XVI w.*, Wilno, 1936; W. J a r m o l i k, Obsługa komunikacyjna posłów litewskich w późnym średniowieczu, *Miasto–Region–Społeczeństwo*, 1992, p. 189–197.

¹⁷ U. A u g u s t y n i a k, *Informacja i propaganda w Polsce za Zygmunta III*, Warszawa, 1981, p. 153–195; K. M a l i s z e w s k i, Mieszczańskie formy i metody komunikacji społecznej w wielkich miastach Prus Królewskich w XVII–XVIII wieku, *Zapiski Historyczne*, 1992, z. 4, p. 39–62; K. M a l i s z e w s k i, Uwagi o stanie i perspektywach badań nad dziejami komunikacji społecznej w Rzeczypospolitej szlacheckiej (XVI–XVIII w.), *Między wielką polityką a szlacheckim partykularzem*, Toruń, 1993, p. 43–50; K. M a l i s z e w s k i, Komunikacja socjalna epoki nowożytnej. Stan badań i potrzeby, *Rozprawy z dziejów XVIII wieku*, Toruń, 1993, p. 7–22; K. M a l i s z e w s k i, Problem badań nad dziejami komunikacji społecznej w dobie nowożytnej na przykładzie polskich gazet rękopiśmiennych XVII–XVIII wieku, *Między Barokiem a Oświeceniem*, Olsztyn, 1996, p. 195–201; J. W o j t o w i c z, Problemy komunikacji społecznej we współczesnej nauce historycznej, *Przegląd Humanistyczny*, 1980, Nr. 4, p. 151–156; J. W o j t o w i c z, Elity epoki Oświecenia i ich systemy komunikacji społecznej (zarys problematyki), *Acta Universitatis Lodzianis. Folia Historica*, 1985, Nr. 22, p. 5–19.

¹⁸ J. T o p o l s k i, *Polska w czasach nowożytnych. Od środkowoeuropejskiej potęgi do utraty niepodległości (1501–1795)*, Poznań, 1994, t. II, p. 80–84, 247–253, 274–288, 598–601; I. I h n a t o w i c z, A. M a c z a k, B. Z i e n t a r a, J. Z a r n o w s k i, *Społeczeństwo polskie od X do XX wieku*, Warszawa, 1988, p. 368–371.

¹⁹ W. J. B u r s z t a, *Wymiany antropologicznego poznania kultury*, Poznań, 1992, p. 44–45.

²⁰ Regionas – vertikalaus arba horizontalaus ryšio visuomenėje diapazonas ir tipas. Pagal A. M a c z a k, Przejście w strukturze państwa wczesnonowoczesnego. Refleksje nad regionem w życiu szlachty polskiej, *Miasto–Region–Społeczeństwo*, Białystok, 1992, p. 205.

²¹ P. S c h ö l l e r, Formen und Schichten kultureller Stadt– Land– Beziehungen. Überblick und Fragen, *Kulturelle Stadt–Land–Beziehungen in der Neuzeit*, Münster, 1978, p. 32.

²² Topografinis atstumas – bendra teritorija, sudaranti tos visuomenės gyvenimo erdvines ribas.

tiesiogiai ir dažnai tarp savęs kontaktuoti²³. Būtinias lokalinės visuomenės (bendrios) bruožas – gyvenimo organizuotumas, kai tam tikra sistema apima tik tą visuomenę ir veikia per formalias ir neformalias visuomenines institucijas²⁴. XVI–XVIII a. feodalinėje LDK tipiškiausias lokalinės visuomenės, nors ir įeinančias į bendras krašto ūkinės, politinės, religinės ir etninės sistemas, reprezentavo privačios arba valstybinės valdos bei jų centrai – dvarai ir miestai, kompaktiškai jungę prie savęs nemažą skaičių dvarelių-palivarkų, miestelių ir kaimų su bažnyčiomis bei karčėmomis²⁵. Konkrečią lokalinę visuomenę galima pasirinkti tyrimo objektu, remiantis įvairiais kriterijais: pagal jos išsivystymo lygį ir prieinamų šaltinių bazę (pvz., Žemaitijos kunigaikštystė)²⁶ arba pagal išskirtinę ūkinę-administracinę bei religinę padėtį (pvz., Biržų Radvilų kunigaikštystė; toliau – BK).

Cia dėmesį sukonscentruosime į tą LDK visuomenės dalį, kuri 1547–1811 m. buvo privati Radvilų (iki 1695 m. Biržų–Dubingių šakos) valda, XVI a. viduryje įgijusi kunigaikštystės titulaturą. Ši valda, susiformavusi XVI a. antroje pusėje²⁷, kaip vienetas išsiskyrė iš kitų LDK lokaliųjų visuomenių savo dydžiu, teritoriniu vientisumu, ilgaamžiškumu, ūkiniu, politiniu ir konfesiniu vieningumu. Mėginsime nustatyti XVI a. pabaigos – XVII a. pirmosios pusės BK visuomenės komunikatyvumo tyrimo aspektus ir problematiką. Remsimės specifine šaltinių grupe – dvarų inventoriais ir instrukcijomis. Jie dėl savo ūkinės paskirties iki šiol istoriografijoje beveik nenaudoti kultūros istorijos tyrimams. Komunikacijos istorija neturi tik jai būdingų, specifinių šaltinių. Kiekvienas to meto dokumentas daugiau ar mažiau yra žmonių tarpusavio komunikacijos produktas, todėl, pasitelkus atitinkamą jo perskaitymo būdą, toks dokumentas gali tapti komunikacijos istorijos šaltiniu²⁸. Inventorių ir instrukcijų turinio teikiamos informacijos pradinio etapu sąmoningai nepildysime kitų šaltinių (korespondencijos, teismų sprendimų, privilegijų ir kt.) duomenimis, siekdami pagrįsti juos kaip kultūros istorijos šaltinį. Minėtas laikotarpis pasirinktas dėl kelių priežasčių. Pirma, jis yra gana vientisas ir atspindi nuosekliai Biržų valdos

---

²³ M. P a n o f f, M. P e r r i n, *Taschenwörterbuch der Ethnologie*, Berlin, 1982, p. 192; J. S z c z e - p a ņ s k i, *Elementarne pojęcia socjologii*, Warszawa, 1970, p. 375; A. P o ś p i e c h, W. T y g i e l s k i, *Spółczna rola dworu magnackiego XVII–XVIII wieku*, *Przegląd Historyczny*, 1978, z. 2, p. 227; A. K ł o s k o w s k a, *Spoleczne ramy kultury*, Warszawa, 1972, p. 27.

²⁴ K. Z a w i s t o w i c z - A d a m s k a, *Granice i horizonty badań kultury wsi w Polsce*, Warszawa, 1976, p. 42; F. T ö n n i e s, *Teoria wspólnoty*, *Wiedza o kulturze*, cz. I, *Antropologia kultury*, Warszawa, 1996, p. 319.

²⁵ A. Z a j a c z k o w s k i, *Szlachta polska. Kultura i struktura*, Warszawa, 1993, p. 59; J. T o - p o l s k i, *Polska...*, p. 599; A. M a c z a k, *Rządzący i rządzani*, Warszawa, 1986, p. 272–273.

²⁶ E. M e i l u s, *Žemaitijos kunigaikštystės miesteliai XVII a. II p. – XVIII a.*, Vilnius, 1997, p. 5.

²⁷ R. R a g a u s k i e n ė, D. K a r v e l i s, *1645 m. Juzefo Naronovičiaus Naronskio Biržų kunigaikštystės žemėlapis. Radvilų valdos istorija ir kartografija*, Vilnius, 1997, p. 31–46.

²⁸ A. M ü l e r, *Mobilität–Interaktion–Kommunikation*, *Kommunikation und Alltag...*, p. 224.

raidą nuo įsitvirtinimo iki smukimo pradžios. Antra, išskirtinė yra šios valdos, kaip buvusios šiauriniame valstybės pasienyje, vieta to laikotarpio LDK gyvenime.

2. Inventoriai ir instrukcijos kaip kultūros istorijos šaltinis

Įvairūs inventoriai (detalūs kilnojamojo ir nekilnojamojo turto, dažnai kartu su priklausomais žmonėmis ir jų prievolėmis aprašymai), paprastai skirstomi į valdų ir daiktų (pvz., išdinės, palikimo, knygų) inventorius²⁹, ir instrukcijos (ūkinių-administracinių nurodymų, įsakymų, pavedimų, taisyklių ir projektų rinkiniai, skirti valdų administracijai ar laikiniems valdytojams ir sudaryti siekiant normuoti visuomeninius-ūkinius santykius feodalinėje valdoje)³⁰ yra viena gausiausių (šalia epistolinės literatūros) šaltinių grupių. Lietuvos ir kaimyninių kraštų (Lenkijos, Baltarusijos, Rusijos) istoriografijoje šie šaltiniai iki šiol nagrinėti kreipiant dėmesį į jų tiesioginę ūkinę paskirtį ir teikiamą informaciją. Dažniausiai inventorių ir instrukcijų duomenys bei jų analizė aptinkami darbuose, gvildenančiuose socialinės-ekonominės³¹ ir demografijos³² istorijos problemas. Tai natūralu, nes šioms temoms minėti šaltiniai yra informatyviausi. Vis dėlto jie yra vertingi ne tik ūkio istorijai. Atrodytų, jog mintis žvelgti į ūkinio pobūdžio šaltinius kultūros istoriko akimis yra gana alogiška. Tačiau neabejotina, jog kultūros istoriografija (tiek tradicinė, tiek modernioji), pritaikiusi atitinkamą šaltinio išskaitymo būdą, gali atrasti inventoriuose ir instrukcijose medžiagos savo problematikai. Tradicinė naudojami aprašomuoju meto-

---

²⁹ M. K a m l e r, *Inwentarz*, *Encyklopedia historii gospodarczej Polski do 1945 roku* (toliau – *EHGP*), Warszawa, 1981, t. I, p. 277.

³⁰ Z. C h o d y l a, *Instrukcje gospodarcze, EHGP*, t. 1, p. 273; *Instrukcijos feodalinių valdų administracijai Lietuvoje XVII–XIX a.*, parengė Z. Kiaupa ir J. Kiaupienė, Vilnius 1985, p. III; L. Żytkowicz, *recenzja – Instrukcijos feodalinių...*, *Lituanio–Slavica Posnaniensia*, 1990, t. IV, p. 256.

³¹ K. J a b l o n s k i s, XVI–XVIII a. Lietuvos dvarų inventoriai kaip istorijos šaltinis, *Istorija ir jos šaltiniai*, Vilnius, 1979, p. 297–302; S. P a m e r n e c k i s, XVIII a. pabaigos–XIX a. I trečdalis Šiaulių ekonomijos inventoriai kaip istoriniai šaltiniai, *Lietuvos TSR AMMD, Istorija*, 1982, t. XXII, p. 66–87; *Instrukcje gospodarcze dla dóbr magnackich i szlacheckich z XVII–XIX wieku*, Wrocław, 1958, t. I, p. XII–XIII; Б. Г. Л и т в а к, *Очерки источниковедения массовой документации*, Москва, 1979, с. 1–31; К. В. С и в к о в, *Наказы управителям 18 века как источник для истории сельского хозяйства в России, Академику Грекову ко дню 70-летия*, Москва, 1952, с. 241–248; R. M e r k i c n e, *Gvylių ūkis XVI a. – XX a. pirmoje pusėje*, Vilnius, 1989.

³² E. M e i l u s, XVII–XVIII a. Varnių gyventojai pagal inventorių duomenis, *Žemaičių praeitis*, Vilnius, 1996, t. 4, p. 45–63; E. M e i l u s, Sedos gyventojai XVII–XVIII a. inventorių duomenimis, *Žemaičių praeitis*, 1996, t. 5, p. 42–50; E. M e i l u s, *Žemaitijos...*, p. 47–66; *Инвентари магнатских владений Белоруссии XVII–XVIII вв. Владение Тимковичи*, Минск, 1982, с. 7; П. Г. К о з л о в с к и й, В. В. Ч е п к о, *Инвентари и хозяйственные документы магнатских владений Белоруссии XVI–XVIII вв. <...> как исторический источник*, *Ежегодник по аграрной истории Восточной Европы 1962 г.*, Минск, 1964, с. 29.

du, t. y. ieško inventoriuose (dažniausiai įvairiuose daiktų inventoriuose – lenk. *inventarz rzeczy*, vok. *Nachlassinventare*, *Vormundschaftsinventare*, ang. *probate inventories*) apčiuopiamų, empirinių faktų, padedančių rekonstruoti atskirų kasdienės ir kūrybinės gyvenenos elementų – architektūros, dailės, etnografijos, ginkluotės, namų įrangos ir kt. elementus³³. Tokiu atveju inventoriai traktuojami kaip materialinės kultūros istorijos šaltinis. Modernioji kultūros istoriografija, tirianti kasdienybės kultūros istoriją, plačiųjų gyventojų sluoksnių gyvenimo būdus (stilius), materialinės kultūros difuziją laike, erdvėje ir visuomenėje³⁴, taip pat naudojami inventoriais kaip vienu svarbiausių šaltinių. Inventoriai pasitelkiami analizuojant tiek materialinės kultūros (pvz., drabužių, amatų, darbo įrankių, namų apyvokos reikmenų) raidą³⁵, tiek intelektualinės kultūros faktografiją³⁶. Inventorių medžiaga taip pat naudojama tiriant kai kurias kultūrinės ir visuomeninės komunikacijos apraiškas, nors išsamių tokių tyrimų kol kas nėra. Tai pasakytina tiek apie komunikacijos reiškinio išorę, kai nagrinėjami tiesioginiai kontaktai tarp asmenų, lokalinių žmonių grupių ar net skirtingų teritorijų sociumų, tiek apie vidinę, nors nebūtinai ideacinę, komunikacijos dalį, kreipiančią dėmesį į kultūros elementų dinamiką, jų skverbimąsį į įvairias visuomenines aplinkas, kas šiuolaikinėje etnologijoje yra apibūdinama kaip kultūrinė difuzija³⁷. Pirmuoju atveju analizuojami, tarkime, pasirinkto regiono miestiečių tarpusavio kontaktai ar didesnėje teritorijoje funkcionuojantys ūkiniai ryšiai. Pastarieji atsekami ne iš tiesioginės, bet iš antraeilės inventorių teikiamos informacijos, pvz., iš kaimo erdvinio išsidėstymo, miestelių gatvių pavadinimų ar tie-

³³ A. P a l i u š y t ė, 1647 m. Liubčios kunstkameros inventorius, *Menotyra*, 1996, Nr. 2, p. 43–63; A. Ž y c i ņ s k i, Inwentarz w Lubczu z 1633 r., *Archeion*, 1983, t. LXXVI, p. 103–124; A. W y c z a ņ s k i, Szlacheckie inwentarze poźmiertne z XVI w. jako źródło do dziejów kultury materialnej w Polsce, *KHKM*, 1954, Nr. 4, p. 691–699; З. Ю. К о п ы с к и й, *Источниковедение аграрной истории Белоруссии*, Минск, 1978, с. 44; J. J u r g i n i s, Upytės dvarčiai, *Krušotyra*, Vilnius, 1967, p. 59–65; S. S a m a l a v i č i u s, Vilniaus miestiečio buto atributika XVII–XVIII amžių šaltiniuose, *Architektūros paminklai*, 1979, t. V, p. 3–18; S. S a m a l a v i č i u s, Vilniaus krautuvės ir jų atributika XVII–XVIII a., ten pat, 1980, t. VI, p. 25–29; S. S a m a l a v i č i u s, Krosnys ir židiniai XVII–XVIII a. Vilniaus miestiečių namuose, ten pat, 1984, t. IX, p. 31–36; S. S a m a l a v i č i u s, XVII–XVIII a. Vilniaus miestiečių butų sienų puošybos ir vidaus apšvietimo elementai, ten pat, 1987, t. X, p. 15–29.

³⁴ K. R o t h, Zur Auswertung von Nachlassinventaren, *A. A. G. Bijdragen 23, Probate Inventories*, Wageningen, 1980, p. 44.

³⁵ B. B r ü c k n e r, Die Traunsteiner Inventarien (1520–1860) als kulturgeschichtliche Quellen, *Bayerisches Jahrbuch für Volkskunde*, 1951, p. 154, 156, 159; M. L i n d e, Nachlassinventare als Quelle volkskundlicher Sachforschung..., *Museum und Kulturgeschichte*, Münster, 1978, p. 321–330.

³⁶ J. P e š e k, Inwestycje kulturalne mieszczan praskich przed 1620 r. Stan i wyniki badań nad inwentarzami spadkowymi i testamentami, *Sztuka miast i mieszczaństwa XV–XVIII w. w Europie Środkowo-wschodniej*, Warszawa, 1990, p. 335–343; Z. K i a u p a, Kauniečių knygų rinkiniai XVI–XVIII a., *Iš Lietuvos bibliotekų istorijos*, Vilnius, 1985, p. 5–12; I. L u k š a i t ė, Salomono Risinskio bibliotekos Vilniuje sąrašas, ten pat, p. 17–45.

³⁷ J. B e d n a r s k i, Dyfuzja, *Słownik etnologiczny...*, p. 63–66.

siog šaltinyje išvardytų daiktų kilmės³⁸. Antruoju atveju, lyginant inventorių, mėginama nustatyti kultūrinių naujovių ne tik materialioje sferoje (drabužių, baldų ir pan.), bet ir mentalinėje (pvz., vertybinių nuostatų, intelektinės minties) istorinę difuziją³⁹. Šis būdas LDK tyrimams sunkiai pritaikomas, nes vargiai pakankamai priinktume vienos lokalios teritorijos vienos rūšies inventorių, sudarytų iki XVII a. vidurio, kurių tekstus būtų galima lyginti. Ir vis dėlto analizuojant kai kuriuos specifinius inventorių (pvz., knygų, ginklų ar turto inventorių testamentuose), kultūrinės difuzijos klausimus galima apčiuopti ir iš kelių dokumentų. Iš pirmųjų mėginimų išskirtume Rūtos Guzevičiūtės darbą, kuriame autorė, tik 3 dokumentų (2 inventorių) pagrindu nustatinėdama minimų juose drabužių kilmę, signalizuoja europietiškojo renesanso kostiumo kultūrinės difuzijos apraiškas LDK bajorijos aprangoje⁴⁰.

3. BK valdų inventoriai ir instrukcijos (klasifikacija, išlikimo bazė)

Pavyko surinkti žinių apie BK 1589–1655 m. laikotarpio 69 inventorinio ir 132 instrukcinio pobūdžio dokumentus. Didžioji dalis jų išliko ištiesai, kai kurių tik fragmentai, o dar per dvidešimt kol kas nesurasta, nors buvimą patvirtina archyviniai šaltiniai. Mokslinėse LDK valdų inventorių publikacijose yra tik keletas minimo laikotarpio Biržų–Dubingių Radvilų dvarų (Deliatyčių – 1652 m., Tauragės – 1653 m.) inventorių tekstų, tačiau nėra nė vieno BK valdos inventoriaus⁴¹. Publikuotas 1598 m. Panemunio miestelio ir valsčiaus, XVII a. pirmojoje pusėje priklausiusių Biržų Radviloms, inventorių sudarymo metu buvo Jurgio Masalskio nuosavybė ir neįėjo į BK sudėtį⁴². Sudarymo aplinkybėmis, paskirtimi, turinio struktūra, apimtimi bei informatyvumu tiek inventoriai, tiek instrukcijos yra labai įvairūs, todėl jų naudojimo kultūros istorijos tyrimams galimybės taip pat skirtingos.

---

³⁸ B. Brückner, *Die Traunsteiner...*, p. 155–156.

³⁹ G. Wiegmann, M. Zender, G. Heilfurth, *Volkskunde. Eine Einführung*, Berlin, 1977, p. 65–66; U. Meiners, R. Mohrmann, K. Roth, *Inventare als Quellen im Projekt „Diffusion städtisch-bürgerlicher Kultur vom 17. bis zum 20. Jahrhundert, Probate inventories...*, p. 97–114; R. Mohrmann, *Möglichkeiten und Grenzen quantitativer Analysen zur städtischen Volkskultur, Ethnologia Europaea*, 1984, vol. XIV, 1, p. 65–79.

⁴⁰ R. Guzevičiūtė, *Nepublikuoti XVI amžiaus Lietuvos bajorų kostiumų istorijos šaltiniai, Lituanistica*, 1996, Nr. 4, p. 68–78.

⁴¹ *Istorijos archyvas*, t. I: *XVI amžiaus Lietuvos inventoriai*, surinko K. Jablonskis, Kaunas, 1934; *Lietuvos inventoriai XVII a. Dokumentų rinkinys*, sudarė K. Jablonskis ir M. Jučas, Vilnius, 1962; *Акты, издаваемые Виленскою Археологическою Коммиссиею, Вильна, 1887–1914*, т. IV, XXV, XXXVIII.

⁴² *Istorijos archyvas...*, p. 497–500.

Iš ankstyvojo Biržų valdos laikotarpio (1455–1589 m.) neiškilo nė vieno instrukcinio pobūdžio dokumento; yra tik keletas inventorinių tekstų: Biržų miesto ir dvaro žemės inventoriniai duomenys 1520 m. vasario 6 d. dvarų dalybų tarp Jurgio, Jono ir Mykolo Radvilų akte⁴³; Biržų valdos (miesto ir dvarelių) inventoriai 1528 m. (1530 m. ?) Jurgio Radvilos valdų inventoriuje⁴⁴; 1542 m. (1545 m. ?) Biržų valdos bajorų žemių ir laikomų tarnybų rejestras⁴⁵; 1561 m. Biržų dvaro inventorius⁴⁶; 1570 m. Biržų pavieto vokiečių bajorų – žemionių inventorius⁴⁷; 1584 m. Papilio dvaro ir miestelio inventorius⁴⁸. Čia jie nebus aptarinėjami, nes chronologiškai nesietini su nagrinėjamoju laikotarpiu. Išskirtume 6 inventorių ir 4 instrukcijų grupes.

Inventoriai. 1. Visos BK inventoriai. Tipiškų minėto laikotarpio šios grupės inventorių, kuriuose aprašomos visos kunigaikštystės valdos, jų žemėvaldinė struktūra, prievolių sistema, įvairūs kilnojamojo ir nekilnojamojo turto objektai ir pan., yra išlikusių tik iš XVII a. antrosios pusės ir vėlesnių⁴⁹. Tiesa, šaltiniuose yra užuomina apie Biržų valdos inventorių, sudarytą iki 1642 m., tačiau jo buvimo vieta nežinoma⁵⁰. Iš XVII a. pirmosios pusės žinoma tik keletas sėjos, čišo bei kitų mokesčių visoje BK inventorių arba sąrašų (1611, 1619, 1631, 1638, 1639, 1641, 1650)⁵¹.

2. Atskirų BK valdų inventoriai, paprastai sudaryti Radviloms perduodant valdą naujam laikytojui arba keičiant jos administratorių. Sudarė juos dažniausiai vyriausiasis BK pareigūnas – Biržų seniūnas kartu su Radvilos dvarų revizoriais. Iš tokių išskirtume stambiausių BK valdų (Papilio – 1606, 1610 m., Salamiesčio – 1603, 1628, 1640 m., Nemunėlio–Radviliškio – 1645 m., Panemunio – 1598, 1623 m., Sa-

---

⁴³ *Археографический сборник документов, относящихся к истории Северо-западной Руси, Вильна, 1870, т. 7, с. 8–9.*

⁴⁴ K. Pietkiewicz, Najstarszy inwentarz dóbr radziwiłowskich z 1528 roku, *Litvano-Slavica Posnaniensia*, 1985, t. I, p. 180–181.

⁴⁵ R. Ragauskienė, D. Karvelis, min. veik., p. 38.

⁴⁶ *Biblioteka Polskiej Akademii Nauk w Krakowie, Dział rękopisów* (toliau – PAN), Nr. 6147.

⁴⁷ *Lietuvos mokslų akademijos bibliotekos Rankraščių skyrius* (toliau – MAB RS), f. 25, b. 166, l. 1–4.

⁴⁸ *Extrakt z Inwentarza Xięstwa Birżańskiego, Baltarusijos nacionalinis istorijos archyvas* (toliau – BNA), f. 694, ap. 4, b. 1543, l. 1–5.

⁴⁹ *Biržų dvaro teismo knygos, 1620–1745*, parengė R. Firkovičius, V. Raudeliūnas, Vilnius, 1982, p. 12. Ten pat minimas 1610 m. inventorius yra ne kunigaikštystės, bet Biržų miesto inventorius.

⁵⁰ 1659 07 28. Senasis kaimas (Staraja wieś). Jonas Penkalskis Boguslovui Radvilai. Laiškas rašo, jog Slucke tarp dokumentų turi Biržų valdos inventoriaus kopiją, padarytą dar jam seniūnaujant Biržuose, t. y. iki 1642 m., *Archiwum Główny Akt Dawnych, Archiwum Radziwiłowski* (toliau – AR), dz. V, Nr. 11557 (II), l. 37.

⁵¹ *Lietuvos valstybės istorijos archyvas* (toliau – LVIA), f. 459, ap. 1, b. 55, 56; f. 716, ap. 3, b. 44; f. SA, Nr. 15195, Upytės pilies teismo knyga 1650 m., l. 255–257 v; BNA, f. 694, ap. 2, b. 456, l. 1–4, 29–30; b. 457, l. 1–36v.

ločių – 1639 m., tik titulinio lapo fragmentas⁵², toliau – smulkesnių dvarų ir palivarų (Čipiškių – 1604, 1638 m., Agenišio – 1655 m., Pabiržės – 1655 m., Astravos – 1642 m.)⁵³, galop kaimų (Talkūnų – 1640 m.)⁵⁴ ir nedidelių dvarelių (G. Lopacinskio kelių valakų dvarelis prie Biržų 1589 m. ar Šilagalės palivarko prie Nemunėlio)⁵⁵ inventorius.

3. Miesto ir miestelių inventoriai. BK miestelių inventoriai buvo tiesiog įtraukiami į atitinkamos valdos inventorius, o Biržų miesto – sudarinėti dar ir atskirai jau nuo XVI a. antrosios pusės. Miestelių inventorius paprastai sudarinėjo BK valdų centriniai urėdininkai⁵⁶. 1832 m. Biržų ordinacijos bibliotekoje saugotas, bet šiuo metu nežinomas 1560 m. Biržų miesto inventorius⁵⁷. Iš išlikusiųjų paminėtume 1610 ir 1650 m. miesto inventorių fragmentus⁵⁸. Publikuotas 1581 m. Saločių miestelėnų, nukentėjusių nuo gaisro, inventorius neįtrauktas į šią šaltinių grupę, nes tuo metu Saločiai dar nepriklausė Biržų Radviloms⁵⁹.

4. XVII a. I pusės Radviloms pavaldžių BK bajorų – žemionių inventoriai. Tai žemionių laikomų žemės valdų, jų privilegijų, pašto ir karinės tarnybos prievolių surašymai. Jų surasta šeši⁶⁰.

5. BK valdų ir atskirų dvarų pajamų, išlaidų, urėdininkų jurgeltų sąrašai, taip pat galimi vadinti inventoriais. Tai bene gausiausia inventorinio pobūdžio šaltinių grupė, nes tokie ūkinės apyskaitos dokumentai kiekviename dvare, dažnai ir palivarkuose buvo kasmet sudarinėjami. Pavyzdžiui, 1608–1609 m. Salamiesčio, 1605–1615, 1620 m. Biržų, Saločių, Parovėjos (Radvilų Užnerio valdų inventoriuose), 1648, 1654 m. Biržų valdos inventoriai⁶¹.

6. Biržų pilies arsenalo (cekhauzo) 1619–1696 m. inventoriai. Nagrinėjami ir XVII a. II pusės inventoriai, nes nemažą dalį ginkluotės to meto arsenaluose suda-

---

⁵² AR, dz. XXV, Nr. 3231, 3232, 2748, 3963, 3964, 3505, 3206, 3207; LVIA, f. 716, ap. 3, b. 16. Be to, šaltiniai nurodo buvus 1580, 1600, 1601 m. Salamiesčio, 1608, 1625, 1644 m. Papilio, 1648 m. N. Radviliškio, 1625, 1639 m. Biržų valdų inventorius, AR, dz. XXVI, BK reikalai (Sprawy Xięstwa Birżańskiego) – Radvilų valdų XV–XVII a. dokumentų rejestrai; MAB RS, f. 25, b. 167, l. 47–50, 64; E. L a u c e v i č i u s, *Popierius Lietuvoje XV–XVIII a.*, Vilnius, 1967, p. 82.

⁵³ AR, dz. XXV, Nr. 536, 537, 2834; LVIA, f. 716, ap. 3, b. 21; MAB RS, f. 31, b. 62.

⁵⁴ MAB RS, f. 25, b. 167, l. 55.

⁵⁵ Акты, издаваемые..., Вильнюс, 1887, т. XIV, с. 348–350; BNIA, f. 694, ap. 4, b. 699–2, l. 49.

⁵⁶ Antai 1612 m. Salamiesčio miestelio inventorių sudarė Radvilos klientas Kristupas Skulimovskis, 1612 01 03. Alanta. K. Skulimovskis Radvilai, AR, dz. V, t. 360, Nr. 14530.

⁵⁷ 1560. Inwentarz miasta Birz po rusku napisany i przez Tokońskiego podpisany, skórką osztyt, LVIA, f. 716, ap. 3, b. 1431, l. 34.

⁵⁸ MAB RS, f. 148, b. 3, l. 16–20; LVIA, f. SA, Nr. 11559, Upytės pilies teismo knyga, 1650 m., l. 257–258v.

⁵⁹ Акты, издаваемые..., 1899, т. 26, с. 223.

⁶⁰ MAB RS, f. 25, b. 166, l. 5–16; LVIA, f. 716, ap. 3, b. 3.

⁶¹ PAN, Nr. 4335; MAB RS, f. 148, b. 3; f. 256, b. 3002.

rė XVI a. pabaigos ir XVII a. I pusės artilerijos pavyzdžiai. Iki šiol žinoma 12 Biržų pilies arsenalo inventorių⁶², kurių du (1619 ir 1686 m.) publikuoti⁶³. Pavyko rasti 1622 metų pilies arsenalo karinės amunicijos išlaidų rejestrą, įgalinanti spręsti apie Biržų cekhauzo sudėtį Livonijos karo metais⁶⁴. Be to, šaltiniai informuoja apie 1629 ir 1632 m. Biržų pilyje greta kitų dokumentų saugotą patrankų inventorių, atspindintį cekhauzo sudėtį iki 1625–1627 m. švedų okupacijos ir po jos⁶⁵. Tai vieninteliai daiktų inventorių tipo šaltiniai BK. Nors išliko nemaža Biržų–Dubingių Radvilų dvaro turto išdinių ir pan. inventorių, tačiau visi jie sudaryti ne Biržuose (Gdanske, Liubčėje, Slucke, Vilniuje, Torunėje, Karaliaučiuje, Kojdanove ir kt.)⁶⁶. Neaišku, kodėl neišliko nė vieno Biržų pilies ar Papilio dvaro – pagrindinių Radvilų rezidencijų turto inventoriaus. Šaltiniai rodo, kad Biržų pilies rūmuose Radvilos turėjo išdinę⁶⁷, be to, atskiri pilies (fortifikacinių įrengimų, rūmų kambarių ir juose esančių daiktų) inventoriai tikrai buvo sudarinėjami⁶⁸.

Instrukcijos. 1. 1609–1636 m. punktais rašytos Biržų miestui Radvilų instrukcijos, adresuotos vaitui, magistratui ir visiems miesto piliečiams (6; 3 iš jų publikuotos)⁶⁹. S. Pinkus klaidingai vadina instrukcija 1589 m. gegužės 1 d. Radvilos Perkūno privilegiją miestui⁷⁰.

2. 1610–1647 m. instrukcijos (lenk. – *instrukcja, pamięć, informatia, memoriał, puncta, postanowienie*) valdų pareigūnams. Iš viso 35, trys publikuotos⁷¹. Jos apima nuostatinius Radvilų raštus BK valdų urėdininkams, Užnerio valdų komplekso centriniam urėdininkams, administruojantiems atskirus BK regionus, bei laikinai sam-

⁶² AR, dz. XXVI, Nr. 19, 53, 54, 56, 72, 75; dz. IV a., ks. 1b, l. 30v; BNIA, f. 694, ap. 2, b. 456, l. 11–14v.

⁶³ I. Švercikaite, E. Gudavičius, 1686 metų Biržų pilies arsenalo inventorių, *Lietuvos istorijos metraštis, 1979 metai*, Vilnius, 1981, p. 71–102; H. Wisnecr, Wojsko litewskie I połowy XVII wieku, *Studia i materiały do historii wojskowości*, 1978, cz. III, t. XXI, p. 128.

⁶⁴ Registr spisania prochów, otów i innych rzeczy..., BNIA, f. 694, ap. 2, b. 456, l. 10–10v.

⁶⁵ Inwentarz armaty jaka przedtym była w zamku birżańskim y jaka teraz jest po recuperowaniu od szwedów, BNIA, f. 694, ap. 4, b. 5792, l. 58, 161.

⁶⁶ AR, dz. XXVI.

⁶⁷ 1614 01 02. Alanta. K. Patrikoskis Kristupui II Radvilai, AR, dz. V, t. 257, Nr. 11399.

⁶⁸ Zamek, którego inwentarz jest osobliwy spisany jako mamy budowania fortecę, palacę, pokoią y wszystkie przynależności..., 1638 m. Biržų valdos inventorių, LVIA, f. 716, ap. 3, b. 44, l. 2; 1623. Inwentarz spisania armaty i inszych rzeczy w zamku birżańskim będących, BNIA, f. 694, ap. 4, b. 5902, l. 43.

⁶⁹ E. Tyszkiewicz, *Birže. Rzut oka na przeszłość miasta, zamku i ordynacji*, St.- Petersburg, 1869, p. 126–131; *Instrukcijos feodalinių...*, p. 18–19; MAB RS, f. 25, b. 167, l. 280–285; Lietuvos nacionalinio muziejaus rankraščių saugykla (toliau – LNM), R. 4005, l. 2–4; LVIA, f. 716, ap. 3, b. 12. Šaltiniai mini buvus 1626 m. instrukciją miestui, LNM, R. 4014.

⁷⁰ S. Pinkus, *Biržai, Lietuvos pilys*, Vilnius, 1971, p. 250.

⁷¹ *Instrukcijos feodalinių...*, p. 3–7; MAB RS, f. 148, b. 3, l. 72; AR, dz. XI, Nr. 37, l. 26–31, 176–189; AR, dz. IV a., ks. 1b; BNIA, f. 694, ap. 4, b. 17, l. 39–40; b. 6. Už malonų leidimą pasinaudoti pastarojoje byloje esančių 1615, 1631 m. instrukcijų nuorašais nuoširdžiai dėkoju dr. Zigmantui Kiaupai.

dytiems klientams. Skirtingai nei instrukcijos Biržų miestui ir inventoriai, šios instrukcijos buvo adresuojamos tik vienam ar keletui žmonių ir nebuvo viešai platinamos.

3. 1594–1650 m. Radvilų laišakai Biržų miesto ir kunigaikštystės urėdininkams, taip pat atskiriems klientams, esantys griežtai dispozicinio pobūdžio. Nepaisant epistolinės formos, sąlygiškai juos galima vadinti instrukcijomis. Dokumento normatyvumas, t. y. jo turinio įvykdymo privalomumas, yra bene pagrindinis kriterijus nustatant ribą, skiriančią privačią (asmeninę) korespondenciją nuo instrukcinės. Tokių laiškų–instrukcijų pavyko suregistruoti 86⁷², nors, be abejo, privačioje Radvilų korespondencijoje, kuri gana išblaškyta, jų turėtų būti nepalyginti daugiau. Nė vienas tokio pobūdžio dokumentas nėra publikuotas.

4. 1636–1635 m. Biržų miestiečių *suplikos*, arba prašymai Radviloms (lot. *supplicium* – maldavimas, nuolankus prašymas). Ši dokumentų grupė, beveik visiškai netyrinėta istoriografijoje, tam tikrais sumetimais gali būti priskirta aplinkai, kurioje funkcionavo instrukcijos. Pirma, suplikų teksto struktūra identiška instrukcijoms, t. y. jos surašytos punktais ir turi konkretų adresatą. Antra, suplikos kartais būdavo sudarinėjamos kaip kontrinstrukcijos – atsakymai į Radvilų instrukcijas Biržų miestui. Be to, šis specifinis šaltinis yra vienintelis tarp inventorinio-instrukcinio pobūdžio dokumentų, sudarytas ne „viršaus“, bet „apačios“ iniciatyva. Ypatingą mokslinę vertę suplikos įgyja prisiminus, kad turime labai nedaug aptariamios epochos tekstų, priskiriamų žemutinių sluoksnių (valstiečių, miestelėnų ir miestiečių) autorystei. Biržų miestiečių suplikos bene autentiškiausiai atskleidžia vidutinio magdeburginio miesto piliečių mentalitetą, jų santykius su savo patronais, miestietišką reakciją į pastarųjų kultūrinės ir ūkinės programas BK, kontaktus su specifine miesto gyventojų terpe – vokiečiais ir žydais. 1641–1642 m. (?) tokios suplikos kopija išlikusi Biržų pilies ir miesto dokumentų nuorašų knygoje. Dar dviejų (1636, 1645 m.) turinį galima nustatyti pagal Radvilos laiškus ir instrukcijas. Be to, istoriografijoje minimos 1651, 1653 m. suplikos, esančios Baltarusijos nacionaliniame istorijos archyve⁷³.

4. BK inventoriai ir instrukcijos – komunikacijos istorijos šaltinis

Biržų kunigaikštystę – privačią Biržų–Dubingių šakos Radvilų valdą (Radvilų nuosavybė nuo XV a. antrosios pusės; kunigaikštystė – nuo 1547 m.), vieną pagrindinių šios giminės latifundijų (greta Slucko, Dubingių ir Kopyliaus kunigaikštysčių),

⁷² PAN, Nr. 6158; MAB RS, f. 31, b. 1208, 1209; f. 148, b. 3, l. 24–25; LVIA, f. 716, ap. 3, b. 3, l. 5v, 6, 20; AR, dz. IV a, ks. 1b; dz. XXIX, Nr. 71; LNM, R. 4005, l. 4, 11–16.

⁷³ MAB RS, f. 25, b. 167, l. 300–304; LNM, R. 4005, l. 9v–10, 15; А. П. Грицкевич, Социальная борьба горожан Белоруссии XVI–XVIII вв., Минск, 1979, с. 47.

XVI a. pabaigoje – XVII a. viduryje sudarė teritoriškai vientisas Šiaurės Lietuvoje žemių kompleksas, įėjęs į Upytės ir Ukmergės paviatų sudėtį. Valdoje buvo 1 magdeburginis miestas, 4 miesteliai, apie 250–300 įvairaus dydžio (nuo 2 iki 106 valakų) dvarelių-palivarkų ir kaimų⁷⁴. Socialinė kunigaikštystės struktūra buvo gana įvairi: lokalinę valdos visuomenę sudarė didikai Radvilos, bajorai (žemionys, Radvilų dvariškiai ir karininkai), miestiečiai, miestelėnai, evangelikų reformatų ir evangelikų liuteronų dvasininkai, valstiečiai. BK visuomenė buvo nevienalytė etniniu požiūriu: nemažą Biržų miesto ir kunigaikštystės miestelių gyventojų dalį sudarė žydai, Livonijos bei Kuršo vokiečiai. Tarp Radvilų karininkų ir klientų buvo anglų, airių, škotų, lenkų, olandų, tarp bajorų-žemionių buvo gausu totorių, vokiečių, o tarp lietuvių valstiečių pasitaikydavo latvių. Kunigaikštystės gyventojų kasdienybė, nepaisant jos privataus (pagal teisinę priklausomybę) ir agrarinio (pagal žemės ūkio vyravimą jos ekonomikoje) pobūdžio, nebuvo pernelyg izoliuota tiek valdos viduje, tiek santykiuose su aplinkiniais kraštais, kiek apskritai feodalinės visuomenės gyvenseną įmanoma vadinti neuždara. Tai teigti leidžia BK visuomenės komunikacijos tyrimai.

Biržų kunigaikštystėje komunikacija, būdama integrali šios lokalinės visuomenės kasdienio ir nekasdienio gyvenimo dalis, gali būti nagrinėjama paėmus skirtingas jo sferas – ekonominę, socialinę, kultūrinę, iš dalies net politinę ir etninę. Aptariant BK inventorių ir instrukcijų naudojimą komunikacijos tyrimams, dera iškart nusakyti šių šaltinių ribotumo aspektus. Pirmiausia jie nepateikia beveik jokių duomenų apie tokius komunikacijos kanalus kaip kelionės ir korespondencija. Kita vertus, dėl savo normatyvinio pobūdžio inventoriai ir instrukcijos retai apibūdina komunikaciją intensyvinančius ryškesnius pokyčių katalizatorius, kuriuos paprastai sukelia reikšmingos nekasdienio visuomenės gyvenimo permainos (pvz., karas, nederliai, stichinės nelaimės: maras ir gaisrai, gal išskyrus Biržų pilies statybą ir restauraciją). Ir vis dėlto, interpretuojant įvairių inventorių ir instrukcijų tekstus, išryškėja nemažai kitų komunikacijos sričių.

Komunikacijos paieškas šiuose tekstuose suskirstytume į tris problemines kryptis: 1) Biržų valdos vidinė komunikacija regioniniu aspektu (centrų ir periferijos funkcijų bei ryšių apibūdinimas); 2) valdos vidinė komunikacija socioantropologiniu aspektu (ryšiai tarp skirtingų BK visuomenės grupių); 3) valdos išorinė komunikacija teritoriniu aspektu (kunigaikštystės kontaktai su ją supančiu pasauliu). Čia aptartus BK inventorius ir instrukcijas analizuotume dviem būdais. Pirmuoju – žvelgdami į šių tekstų normatyvinę funkciją, t. y. traktuodami juos kaip tam tikrą to meto komunikacijos priemonę. Antruoju – laikydami šiuos dokumentus komunikacijos istorijos šaltiniais dėl jų turinio teikiamos informacijos.

Dvarų inventorių, kaip komunikacijos lokalinėje visuomenėje priemonės, funkciją atspindi jų sudarymas ir paskirtis. Šia prasme svarbios inventoriaus sudarymo ap-

---

⁷⁴ R. Ragauskienė, D. Karvelis, min. veik., p. 49.

linkybės⁷⁵. Dažniausiai inventoriai buvo rašomi nuomojant, užstatant valdas arba perduodant jas naujam laikytojui⁷⁶. Inventorių sudarymo motyvai ir impulsai atspindi bent kelių skirtingų interesų grupių (valdos savininkas, laikytojas, valstiečiai, miestelėnai), suinteresuotų inventoriaus turiniu, kontaktus, kuriuos vadintume ekonominės-teisinės priklausomybės ryšiais. Aišku, priklausomybės kryptis (valstiečių pavaldumą bajorams, o šių pavaldumą Radviloms) lemdavo komunikacijos dalyvių visuomeninė pozicija⁷⁷. Inventoriai buvo šiuos ryšius reglamentuojantys dokumentai. Pirma, ryšiai tarp bajorų ir valstiečių, arba tarp dvaro ir kaimo. Nors bajorų gyvenimo horizontai buvo žymiai platesni, tačiau inventorių sudarymo aplinkybės, t. y. teksto surašymas dvare, valstiečių parodymų vaidmuo⁷⁸ (nors ir ne jie buvo inventoriaus iniciatoriai), valstietiškojo elemento vyravimas tekste tarp kitų socialinių grupių rodė, jog lokalinėje visuomenėje bajorus su valstiečiais siejo kaimiškas gyvenimo stilius, o dvaras valstiečiui nebuvo tolimesnė abstrakcija. Inventorius galime nagrinėti kaip keliafazio komunikacinio proceso, atsispindinčio teksto sudaryme, pavyzdį priklausomai nuo to, kiek skirtingo išsilavinimo asmenų (kalbančių, t. y. suteikiančių informaciją, ir rašančių) dalyvavo juos kuriant⁷⁹. Valstiečiai ne tik suteikdavo dalį ūkinės informacijos, bet ir patys žinojo inventorių turinį⁸⁰. Antra, inventoriai, ypač jų tituliniai tekstai informuoja apie valdinius ryšius tarp didikų Radvilų ir bajorų, kuriuos įvardytume kaip institucinę komunikaciją⁸¹. Čia susiduriame su Biržų Radvilų dvaro administracinės sistemos ypatumais. Patys Radvilos žemėvaldinėje ir ūkinėje sferose komunikavo su BK bajorais ne tiesiogiai, bet per tarpininkus, savo klientus – aukščiausią BK pareigūną Biržų seniūną arba Užnerio valdų, kurioms priklausė kunigaikštystė, urėdininkus. Būtent šie tarpininkai sudarydavo visus BK valdų inventorius, per juos periferijos bajorus pirmiausia pasiekdavo BK savininko nurodymai. Galop inventorius galima tirti komunikacinės technikos kontekste, priskiriant juos vienai iš informacijos perdavimo to meto visuomenėje prie-

---

⁷⁵ A. Po ś p i c h, *Pułapka o czywistości, Pośmirtne spisy ruchomości szlachty wielkopolskiej z XVII wieku*, Warszawa, 1992, p. 66.

⁷⁶ Mgr. L i p i ņ s k a, *Dzieje dóbr radziwiłłowskich*, 1973, *AR*, Inwentarz dz. XXIX, p. 5–12; S. K u t r z e b a, *Historia źródeł dawnego prawa polskiego*, Lwów etc., 1925, t. 1, p. 42.

⁷⁷ L. K o r p o r o w i c z, *Osobowość i komunikacja w społeczeństwie transformacji*, Warszawa, 1996, p. 153.

⁷⁸ W. K u l a, *Problemy i metody historii gospodarczej*, Warszawa, 1983, p. 126.

⁷⁹ H. W i ś n i e w s k a, *Lubelskie zeznania sądowe z XVII wieku jako przykład dwufazowego procesu komunikacji, Studia z filologii polskiej i słowiańskiej*, Warszawa, 1983, t. 21, p. 129–141.

⁸⁰ 1612 08 29. Biržai. K. Patrikoskis Radvilai. Rašo, jog apie išsiųstą Biržų palivarkų vasarojaus sėjos inventorių „... žino vaitai, tįjūnai ir visi valstiečiai (*poddani*)“, *AR*, dz. V, t. 257, Nr. 11399.

⁸¹ N. B u l s t, *Normative Texte als Quelle zur Kommunikationsstruktur zwischen städtischen und territorialen Obrigkeiten im späten Mittelalter und in der frühen Neuzeit, Kommunikation und Alltag...*, p. 143–144.

monių⁸². Šiuo atveju svarbi ne inventoriaus normatyvinė dalis, bet jo turinys. Inventoriaus savininkui buvo svarbu turėti tikslus jame užfiksuoto turto, pavaldinių ir jų prievolių duomenis. Dėl šios priežasties inventoriai buvo sudarinėjami keliais identiškais egzemplioriais: dažniausiai dviem, o Radvilų dvaruose netgi trimis. Dvarų inventorių duomenis Biržų Radvilos stengėsi reguliariai atnaujinti ir patikslinti. Taigi inventoriai palaikė ūkinį-informacinį ryšį tarp Radvilos ir jo pavaldinių, realizuojamą per didiko klientus. 1612 m. Kristupo II Radvilos instrukcijoje visų jo valdų pareigūnams pasakyta: „... Kiekvienos valdos inventorius, sąrašus ir nuostatus teisingai (fideliter) surašyti ir su savo bei urėdininko parašais vieną egzempliorių atiduoti į iždinę, antrą pasilikti sau, trečią atiduoti urėdininkui. Kasmet juos atnaujinti, kad būtų žinoma, ko padaugėjo ir ko sumažėjo...“⁸³ Inventorių informacija Radvilą turėdavo pasiekti nepaisant jokių išorinių kliūčių: karo meto ar didelių atstumų. 1635 m. iš karinės stovyklos Kristupas II Radvila rašo klientui, kad šis kuo greičiau („dniei i nocą“) atsiųstų jam į Biržus činšo inventorius ir panašius dokumentus⁸⁴. 1638 m. net iš Mogiliovo Radvila grąžina Biržų sieniuoni BK Salamiesčio valdos Čipiškių palivarko inventorių, kad tas jį patikslintų ir papildytų⁸⁵. Būdinga, kad tiksliausios ir svarbiausios informacijos apie ūkinę dvarų situaciją Radvila atrasdavo ne reguliarioje jam adresuotoje BK urėdininkų korespondencijoje, bet sėjos ir derliaus inventoriuose⁸⁶.

Analizuojant ryšių, funkcionavusių BK visuomenėje, kryptis, pavidalus ir jų kuriamus rezultatus, nemažai duomenų randama inventorių ir instrukcijų turinyje. Remiantis šia medžiaga, kai kurias komunikacijos sritis galima atskleisti išsamiai, o kai kurias tik fiksuoti kaip galimybę.

Aptariamąsias šaltinių grupės bene vienintelės plačiau kalba apie kunigaikštystės „tylinčiosios daugumos“ – valstiečių gyvenimosios komunikatyvumą bei jo ribas. Pirmiausia tai pasakytina apie valstietijos teritorinį mobilumą (kilnojimąsi), kuri skatino tiek jų prievolės dvarui, fiksuojamos inventoriuose, tiek neprievolinė kasdienybė. Apie pastarąją galima spręsti iš netiesioginių šaltinių užuominų. Tiriant BK dvarų inventoriuose esančias valstiečių pavardes, kurių dalis yra neabejotinai

---

⁸² J. L a s o n, *Komunikacja czy transport?*, *Język Polski*, 1995, Nr. 4–5, p. 383.

⁸³ 1621 08 16 Kristupo II Radvilos ūkinė instrukcija tarnams, jam išvykstant į Livoniją, *AR*, dz. XI, Nr. 37, l. 181.

⁸⁴ 1635 10 09 karinė stovykla prie Biržų (?), Kristupas II Radvila Samueliui Vielickai, *AR*, dz. IV, kop. 323.

⁸⁵ 1638 04. Mogiliovas. Kristupas II Radvila Jonui Penkalskiui, *AR*, dz. IV a, ks. 1 b, l. 69. Panašiai Užnerio valdovų revizorius M. Piuro turėjo atsiųsti Radvilai vieną naujai sudaryto Naujamiesčio (Upytės pav.) valdos inventoriaus kopiją net į Deliatyčius. 1626 07 09. Deliatyčiai. Radvila Mykolui Piuro, *AR*, dz. IV, kop. 315.

⁸⁶ 1612. Po 10 16. Biržai. Patrikoskis Radvilai. Rašo, jog apie derlingumo lygį vietinėse valdose supras iš gautų inventorių: „... w majątnościach swych <...> urodzaje s tych registrów zrozumieć bedziesz raczył“, *AR*, dz. V, t. 257, Nr. 11399.

vokiškos ir latviškos kilmės, bei jų teritorinį paplitimą, galima formuluoti XVII a. pirmosios pusės Šiaurės Lietuvos valstiečių ūkinių ir kultūrinių ryšių su Kuršo ir Livonijos valstiečiais galimybę, mėginti nustatyti intensyviausius jų arealus. Be to, Radvilų instrukcijose pasitaiko punktų, kalbančių apie BK valstiečių savavališką kėlimąsi į Biržų miestą. Tai praplečia tradicinę komunikacijos tarp miesto ir kaimo, pagrįstos lokalinės rinkos ryšiais⁸⁷, suvokimą, nes čia jau susiduriame su kaimo atstovų bandymais plėsti kaimiškojo pasaulio horizontus, keičiant ne tik gyvenamąją vietą, bet ir gyvenimo stilių. Antai 1636 m. Kristupas II Radvila įsako Biržų magistratui iš valsčiaus atsikėlusius valstiečius, kurie nėra naudingi miestui, perkelti į ištuštėjusias apylinkes. Vaitas įpareigojamas padėti valstiečiams pasistatyti sodybinius pastatus, net laikinai atleidžiant juos nuo prievolių⁸⁸. Kalbant apie neprievoliinę valstiečių dinamiką, svarbūs yra inventorių pateikiami faktai apie jų kilnojimąsi, susijusį ne su kasdieniu, agrarinėje orbitoje besisukančiu gyvenimu, bet su nekasdieniais atvejais, pvz., su karu ar vedybomis tarp skirtingų regionų atstovų. Antai 1638 m. Salamiesčio valdos Čipiškių inventoriuje šalia šio palivarko kaimus palikusių valstiečių pavardžių pažymimos jų pasitraukimo priežastys – švedų okupacijos metu pasitraukimas į neokupuotą Vabalninko valsčių; apsigyvenimas Kupiškio, Vabalninko valsčiuose, taip pat kituose Salamiesčio valdos kaimuose, vedus tų kraštų valstietes⁸⁹.

Ypatingą reikšmę nustatant valstiečių dalyvavimo bendroje BK visuomenės komunikacijoje vietą teiktume transportinės baudžiavinės valstiečių prievolės, nuo XVI a. pabaigos įrašomos į inventorius, t. y. pastočių, tyrimams⁹⁰. Pagal šią dinamiškiausią prievolę valstiečiai privalėjo savo asmenimis, arkliais ir vežimais tenkinti Radvilų dvaro poreikius (gabenti medieną, prekes, statybines medžiagas, maisto produktus, net knygas!). Laikas, praleistas pastotėse, nebūdavo labai ilgas (nors priklausomai nuo atstumo galėjo būti iki 20–30 ir daugiau dienų per metus). Tačiau svarbiausia tai, kad pastotės figūruoja beveik visų palivarkų ir kaimų prievolių sąrašuose (buvo skaičiuojamos nuo kiekvieno valako). Vadinasi, į nuolatinę, gana reguliarią (2–4 kartai per metus) judėjimą ne tik BK teritorijos viduje, bet ir už jos ribų, buvo įtraukta didžioji dalis valstietijos. Istoriografiją šio regiono valstiečių pastočių komunikacinio krūvio nepastebi, iškeliamas tik ūkinis jų, kaip „valstiečių prekybos“ elemento, vaidmuo⁹¹. Iš BK dvarų inventorių matyti, kad XVII a. kasmet valstiečių

---

⁸⁷ T. L a l i k, Funkcje miast i miasteczek w Polsce późniejszego średniowiecza, *KHKM*, 1975, z. 4, p. 551, 555.

⁸⁸ 1636 05 24. Biržai. Instrukcija Biržų miestui, *MAB RS*, f. 25, b. 167, l. 281.

⁸⁹ *AR*, dz. XXV, Nr. 537, l. 4–7.

⁹⁰ Z. I v i n s k i s, Pirkliai Didžiojo Lietuvos Kunigaikštijos, *Lietuvių enciklopedija*, Boston, 1961, t. 23, p. 43; S. R u s s o c k i, M. K a m l e r, Podwoły, *EHGP*, t. 2, p. 93.

⁹¹ V. K r y ž e v i č i u s, *Lietuvos privilegijuoti miestai, XVII a. antroji pusė – XVIII a.*, Vilnius, 1981, p. 34; В. Д о р о ш е н к о, Инвентари Литвы XVII в. (рецензия), *История СССР*, 1963/6, с. 179–180; В. Д о р о ш е н к о, Протоколы рижского торгового суда как источник для

minios arklių traukiamais vežimais įvairiomis kryptimis vykdavo toli už savo kaimų ribų į stambesnius LDK miestus (Vilnių, Kauną, Kėdainius) ir pagrindinį Livonijos uostą – Rygą. Dėl šaltinių stokos galima tik numanyti, kiek keliaujančių valstiečių mentalitetą, jų kasdienės buities ir ekonominės kultūros pavidalą keitė šios kelionės. Kadangi didžiausia pastočių banga gravitavo į Rygą, derėtų rūpestingai iširti, ar kelių iš BK į Rygą zonose galima pastebėti kokią nors tų kelionių kultūrinę įtaką, pvz., latvių ir lietuvių liaudies dainoms, pasakoms, pasakojimams ir legendoms⁹².

Lietuvių istoriografijoje jau būta sėkmingų mėginimų atskleisti Livonijos regiono įtaką LDK ekonominiam gyvenimui. Antanas Tyla studijoje apie to meto politinius ir ūkinius Lietuvos ir Livonijos santykius detalai dokumentavo Rygos svarbą Šiaurės Lietuvai (taigi ir Biržų kunigaikštystei) bei lietuvių bajorų ir valstiečių rinkos ryšius su Livonija⁹³. Pastočių tyrimai tik paryškina šią ekonominės komunikacijos mozaiką, nes jų dinamika, be to, fiksuoja Lietuvos pirklių kultūrinių kontaktų su Europa sklaidą, žinant, jog Rygos mugėse jie susipažindavo su Livonijos ir Vokietijos amatininkų dirbiniais bei atveždavo savų amatininkų produkcijos⁹⁴. Valstiečių pastočių analizė taip pat padeda spręsti komunikacijos tyrimams svarbią centro ir periferijos problemą. Kelionės adresatas paprastai būdavo ne tik ekonomiškai pranašesnis, bet ir nepalyginti dinamiškesnis komunikacinis mazgas, todėl pasižymėjo stipresne kultūrine trauka ir įtaka nei periferiniai taškai, kurių komunikacinis pajėgumas buvo ribotas. Pastočių kryptims geografinis artumas nebuvo svarbiausias. Dėl to, pavyzdžiui, įvairių BK valdų komunikacija per pastotes buvo daug intensyvesnė su Livonijos miestais Ryga, Bauske, Mintauja, kunigaikštystei tolimais Vilniumi, Slonimu, Liubče, Mogiliovu, Zabludovu, Slucku, nei su kaimyniniais Pasvaliu ar Kupiškiumi.

Svarbus elementas, užtikrinęs ne tik pastočių, bet ir apskritai bet kokio žmonių judėjimo BK teritorijoje galimybę, buvo sausumos keliai. Sutinkant, kad kultūrinės informacijos perdavimas ir kultūros elementų plitimas reikalauja tam tikrų komunikacijos priemonių⁹⁵, o pastarosios kartu su gamtinėmis sąlygomis ir techninio išsivystymo lygiu atspindi aplinką⁹⁶, kurioje gyvenančių žmonių tarpusavio ryšius tiriamo, kelią laikytume viena svarbiausių techninių komunikacijos sąlygų ir priemonių⁹⁷,

---

изучения экономических связей Риги с русскими, белорусскими и литовскими землями в XVII в., *Экономические связи Прибалтики с Россией*, Рига, 1968, с. 144; В. Д о р о ш е н к о, Торговля и купечество Риги в XVII веке, Рига, 1985, с. 78–79, 84, 87; *Lietuvos TSR istorija*, Vilnius, 1957, t. I, p. 189, 259.

⁹² V. P a v u l a n s, Hauptverkehrswege und Richtungen der Kulturverbindungen in Lettland vom 10. bis zum 17. Jahrhundert, *Colloquium Balticum Ethnographicum. Wege und Teilnehmer ethnisch-kultureller Kontakte in der Ostseeregion*, Riga, 1993, p. 14.

⁹³ А. Т у л а, *Lietuva ir Livonija XVI a. pabaigoje–XVII a. pradžioje*, Vilnius, 1986, p. 47–56.

⁹⁴ J. М е и л ū н е н ė, Lietuvos koklinės krosnys ir koklių gamyba XIV–XVII a. I pusėje, *Nuo gotikos iki romantizmo*, Vilnius, 1992, p. 45.

⁹⁵ G. P. М у р д о с к, Kultūros prigimtis, *Kultūros prigimtis*, Vilnius, 1993, p. 182.

⁹⁶ А. Г у р е в и ч, *Исторический синтез и „Школа Анналов“*, Москва, 1993, с. 96.

⁹⁷ А. К л о с к о в с к а, *Sociologia kultury*, Warszawa, 1981, p. 297.

padėjusių konkrečios visuomenės kultūriniais ryšiams klostytis. BK keliais naudojosi visi – nuo valstiečio iki Radvilos. Aiškinantis kelių vietą lokalinės visuomenės gyvenime, inventoriai ir instrukcijos teikia medžiagos dviem aspektais. Pirma, iš BK inventorių galima suvokti to meto didesnių vieškelį ir smulkesnių kelių tinklą. Žinant pastočių kryptis, kelių tinklas įgalina atsekti jų maršrutus. Nesant XVI–XVII vietovių, taip pat kartografinių vaizdų, kuriuose būtų pažymėti keliai, bene vienintelis jų identifikavimo šaltinis yra inventoriai. Antra, instrukcijose atrandame duomenų, nedviprasmiškai bylojančių apie BK elito požiūrį į komunikacinius valdos objektus – kelius ir tiltus, pasireiškusį nuolatinio Radvilų rūpesčiu pastarųjų priežiūra. Ją Radvilos pavesdavo valdų, kuriose būdavo tie objektai, valdytojams arba laikytojams. Antai 1610 m. Kristupas II Radvila įsako Biržų ir Salamiesčio urėdininkams bei BK žemionims Dombskiams taisyti kelius, perkėlas ir tiltus jiems priklausančiose žemėse, kuriose eina pagrindinė komunikacinė arterija Vilniaus–Rygos vieškelis⁹⁸. Panašių nurodymų instrukcijose yra nemažai.

Bene svarbiausios tiesioginės komunikacijos (susitikimų) vietos didžiajai daliai BK gyventojų buvo bažnyčia ir karčema. Aptariamieji šaltiniai mažai kalba apie protestantiškas bažnyčias Biržų valdoje, gerokai daugiau – apie karčemas. Pastarosios pirmiausia buvo valstiečių kultūros ir komunikacijos centras, nes valstietis buvo pagrindinis jų klientas. Be to, per karčemas valstiečiai buvo įtraukti į platesnių kultūrinių mainų orbitą: čia jie susidurdavo su pirkliais, bajorais bei šiaip keliauninkais⁹⁹. Karčemos taip pat buvo savotiškas ryšio mazgas tarp dvaro ir kaimo. Tai buvo nebe ekonominė priklausomybė, bet informacijos apytaka ir laisvalaikio leidimas. Analogišką kultūrinio tarpininko vaidmenį karčemos vaidino ir BK miesteliuose. Inventoriuose randame karčemų išorės aprašymų. Juose nurodomas karčemų skaičius, rūšys, taip pat mokesčiai už jų laikymą, instrukcijose – karčemų eksploatavimo tvarka Radvilų ūkinės politikos aplinkoje¹⁰⁰. Kadangi ne kiekviename kaime, kaip rodo BK inventoriai, būdavo karčema, tai, lokalizavus pasirinktos valdos karčemas ir sudarius jų tinklo planą, sąlygiškai įmanoma modeliuoti intensyviausius komunikacine prasme periferijos taškus.

Svarbų vaidmenį kultūrinėje komunikacijoje vaidina socialiniai-ekonominiai kontaktai¹⁰¹. Kultūros istorija, nagrinėjanti komunikacijos aspektus, neneigia ekonominių struktūrų ir socialinių hierarchijų, be to, nelaiko jų uždaromis, nepriklau-

---

⁹⁸ 1610 05 28. Vyžuonos. Kr. Radvila Stanislovui ir Kristupui Dombskiams, *PAN*, Nr. 6158, l. 4; 1610 05 30. Vyžuonos. Instrukcija Biržų urėdininkui Konradui Patrikoskiui ir Salamiesčio urėdininkui Mykolui Piuro, *MAB RS*, f. 31, b. 1208.

⁹⁹ M. B o g u c k a, Polska kultura renesansowa, *Problemy*, 1991, Nr. 11–12, p. 14; M. S z c z c - p a n i a k, *Karczma, wieś, dwór*, Warszawa, 1997, p. 98.

¹⁰⁰ Z. K i a u p a, Karčema prie karčemos. *XVI a. vaizdai. Ritualas. Blaivybė. Kultūra*, Vilnius, 1989, p. 9; *Instrukcijos feodalinių...*, p. 19.

¹⁰¹ G. W i e g e l m a n n, *Theoretische Konzepte der europäischen Ethnologie*, Münster, 1991, p. 118.

somomis nuo žmonių valios ir tarpusavio ryšių¹⁰². Kitaip tariant, kontaktų tarp žmonių atspindžių dera ieškoti ekonominiame ir socialiniame laukuose, materialinėje kultūros tvarkoje – materialiniuose visuomenės veiklos rezultatuose¹⁰³. Žvelgdami į Biržų Radvilų dvarą teigtume, jog ekonominio jo mobilumo skatinimas buvo vienas pagrindinių ryšių kunigaikštystėje katalizatorių. Tai akivaizdu dvaro santykiuose su BK periferija, atskirais miesteliais, kitomis Radvilų valdomis LDK ir ypač su Biržų miestu. Didiko rezidencija ir dvaras su privačiu miestu dažniausiai būdavo susiję ne tik erdviškai, bet ir ekonomiškai¹⁰⁴. Ūkiniai dvaro ryšiai darė įtaką žemės ūkio prekių, žaliavų, buities reikmenų, produktyvesnių veislių galvijų, ekonominio intelekto (amatininkai, meistra) ir pan. cirkuliacijai visoje kunigaikštystėje. Tokio pobūdžio informacija, kurios gausu BK inventoriuose ir ypač instrukcijose, yra geras minimų ryšių indikatorius. Pavyzdžiui, Radvilų svečiams Biržų dvare išlaikyti XVII a. pirmiaisiais dešimtmečiais reikalingus dalykus tiekdamo aplinkinės (Salamiesčio ir kt.) valdos. Olandiškos karsės, medžiokliniai šunys, karpiai į dvarą keliaudavo iš Rygos bei Kuršo, metalo žaliavos – dažniausiai iš Palenkės ir baltarusiškų teritorijų, amatininkai – iš kitų LDK miestų, žemės ūkio produkcija buvo realizuojama Rygoje arba Kaune ir t. t.¹⁰⁵ Ekonominių kontaktų analizė atskleidžia skirtingus Radvilų dvaro ūkinio gyvenimo horizontus: intensyvią komunikaciją kunigaikštystės viduje, glaudžius ryšius su kitais Radvilų dvarais etninėje Lietuvoje ir Baltarusijoje, specifinius ryšius su Vilniumi ir Kaunu, stiprią prekybinę Rygos uosto trauką.

Privačios valdos ašimi, apie kurią sukdamosi periferinis gyvenimas, paprastai būdavo privatus miestas arba miestelis – ūkinis-administracinis ir karinis-gynybinis centras, apsuptas nemažo skaičiaus kaimų¹⁰⁶. Radvilų BK buvo ne išimtis. Sprendžiant Biržų miesto ir pilies, kaip regiono komunikacinio centro, klausimą, instrukcijos ir inventoriai yra ypač informatyvūs. Jie parodo miestą ir pilį buvus tuo kultūrinio ryšių centru¹⁰⁷, kurio komunikacinis spinduliavimas į periferiją buvo intensyviausias visoje valdoje. Kokius Biržų miesto ir pilies centralumo bruožus galima įžvelgti minėtuose šaltiniuose? Pirmiausia tai pasakytina apie miesto (taip pat BK miestelių) erdvinę sistemą, kuri kūrė visiškai kitokius ryšius nei dvaro ar kaimo gyvenimo erdvinės sistemos. Miestelių inventoriuose pažymėtas gatvių išsidėstymas ir jų pavadinimai nedviprasmiškai nurodo konkretaus miestelio išorinės komunikaci-

---

¹⁰² W. F r i j h o f f, Communication et vie quotidienne à la fin du moyen age et l'époque moderne: réflexions de théorie et de méthode, *Kommunikation und Alltag...*, p. 10.

¹⁰³ B. Ż e b r o k o w a, Metodologiczne problemy badań regionalnych, *Symbola kulturowe...*, p. 24–25.

¹⁰⁴ A. W y r o b i s z, Rola miast prywatnych w Polsce w XVI i XVII wieku, *PH*, 1974, z. 1, p. 35.

¹⁰⁵ *MABRS*, f. 256, b. 3002; *Instrukcijos feodalinių...*, p. 5–7; *BNIA*, f. 694, ap. 3, b. 6; *LNM*, R. 4005, l. 4.

¹⁰⁶ A. W y r o b i s z, *Rola miast...*, p. 27; A. П. Г р и ц к е в и ч, Частновладельческие..., с. 40.

¹⁰⁷ Kultūrinis centras – kultūros srities (arealo) dalis, atspindinti didžiausią kultūrinių bruožų, būdingų tai sričiai, koncentraciją. A. H u l t k r a n t z, Culture Centre, *International dictionary...*, p. 78; J. B e d n a r s k i, Centrum kulturowy, *Słownik etnologiczny...*, p. 56.

jos kryptis. Pavyzdžiui, inventoriai žymi Salamiesčio orientaciją į Biržus ir Kupiškį, Nemunėlio–Radviliškio – į Biržus, Papilį, Rygą, Kuoknesę, Biržų – į Vilnių ir pan.¹⁰⁸ Biržuose nuolat gyvavo bent keletas specifinių sociokultūrinių struktūrų – pilis su savo įgula, Radvilų dvaras (didikai, jų šeima, klientai) rūmuose, miestiečiai, žydai. Šių struktūrų uždarmo ar vidinės tarpusavio komunikacijos laipsnis priklausė nuo to, kaip aktyviai kiekviena iš jų dalyvavo miestą jungiančių elementų – turgaus ir prekybinės veiklos, kalvinistų ir liuteronų bažnyčių, kalvinistų mokyklos, reguliarių pilies darbų, karčemų ir pan. funkcionavime.

Prekyba buvo didžiausią komunikacinę krūvį turinti ūkinės veiklos sritis BK. Ja vertėsi nemaža dalis gyventojų, tarp jų ir valstiečiai. Į Radvilų instrukcijas galima žvelgti kaip į dokumentus, atspindinčius įvairią komunikaciją, vykusią per prekybą: 1) jos informuoja apie kontrolės iš viršaus mechanizmą – ūkinį Radvilų rūpinimąsi kunigaikštystės centru – Biržų miestu, siekimą įvairiais būdais pritraukti ne tik periferiją (aplinkinius miestelius ir kaimus), bet ir svetimšalius (Rygos ir Kuršo vokiečius) per nuolatinius turgus bei kasmetines muges¹⁰⁹; 2) išryškina centro ir periferijos ryšius, žvelgiant į atskirų BK vietovių specifiką, prekyboje su užsieniu: Biržų miesto primatą organizuojant prekybą, Nemunėlio Radviliškį kaip muitinės tašką ir pan.; 3) nusako skirtingą įvairių visuomenės grupių (didikai, bajorai, svetimšaliai, pirkliai, vietiniai miestiečiai, valstiečiai) vaidmenį prekyboje; 4) apibrėžia prekybos kanalo komunikacinę instituciją – turgų, informacijos apytakos vietą (nuo valdovo bei Radvilų universalų oficialaus skelbimo iki privačios verbalinės komunikacijos); 5) įgalina ieškoti prekybinių kontaktų įtakos mentalinių ryšių plėtrai(!). Antai 1631 m. Kristupo II Radvilos instrukcija valdų urėdininkams byloja, jog pinigai, gauti pardavus Rygoje BK dvarų grūdus, ir lėšos, pasiskolintos iš vieno Rygos pirklio, skiriamos jo sūnaus Jonušo edukacijai Nyderlanduose¹¹⁰.

Pilis ir su ja susiję nuolatiniai restauraciniai bei statybiniai darbai taip pat buvo viena svarbiausių ryšių kunigaikštystėje kūrėjų. Šaltiniai pilni faktų, patvirtinančių įvairias komunikacinio, o ne uždaro Biržų pilies funkcionavimo sritis. Pirmiausia tai pasakytina apie inventoriuose ir instrukcijose fiksuojamas miestiečių ir bajorų-žemionių gynybines prievoles piliai (fortifikaciniai pilies darbai, kariniai surašymai (*popis*), pilies sargyba karo metu ir t. t.)¹¹¹. Kitas faktas, liudijantis komunikacinę pilies trauką, buvo jos teritorijoje stovėję Radvilų rūmai, kuriuose, ypač XVII a.

¹⁰⁸ AR, dz. XXV, Nr. 2748, l. 4–5; Nr. 3963, l. 7–8; Nr. 3964, l. 11–12; Nr. 3505, l. 7–9; MAB RS, f. 148, b. 3, l. 16v.

¹⁰⁹ 1610 06 14. Alanta. Instrukcija BK valdų urėdininkams, PAN, Nr. 6158, l. 6; 1611 12 11. Biržai. Instrukcija miestui, *Instrukcijos feodalinių...*, p. 18–19; 1636 05 23. Biržai. Instrukcija Biržų magistratui ir Kuršo piliečiams; 1636 11 29. Biržai. Instrukcija miestui, LNM, R. 4005, l. 4, 11 ir kt.

¹¹⁰ 1631 10 20. Biržai. Radvilos instrukcija, jam išvykstant į Minską, BNLA, f. 694, ap. 3, b. 6, l. 132.

¹¹¹ 1641 04 04. Liubčė, 1648 10 08. Zabłudovas, 1650 02 25. Vilnius. Jonušo Radvilos laišškai instrukcijos Biržų miestui, LNM, R. 4005, l. 13v, 15v–16; MAB RS, f. 25, b. 167, l. 290.

I pusėje dažnai reziduodavo didiko šeima su dvaru. Aptariamieji šaltiniai suteikia informacijos apie aplinkinių dvarų ir palivarkų prievoles tiekti pinigus, maisto produktus, kurą ir kt. pilies rūmų gyventojams bei jų svečiams išlaikyti¹¹², apie bajorų-žemionių karines ir ne karines prievoles Radvilų dvarui Biržų pilyje, susijusias su nuolatinio jų keliavimu BK teritorijoje ir už jos ribų (prievolė statyti žirgus ir dalyvauti karo žygiuose; Radvilų, ypač Kristupo II nurodymai žemionims rūpintis jo žmonos saugumu pilyje ar šiai išvykus į tolimesnius dvarus¹¹³; visuotinė pašto (laiškų) prievolė – didikų oficialios ir privačios korespondencijos gabenimas įvairiais atstumais)¹¹⁴. Galop ypatinga pilies struktūrinė dalis – arsenalas, jo personalo ir inventoriaus kaita, taip pat atspindi gana plačius ir tolimus BK centro kultūrinių ryšių horizontus karybos meno sferoje. Visa tai rekonstruoti pirmiausia padeda pilies arsenalo inventoriai, kuriuos Radvilų pavedimu kartu su arsenalo pareigūnu – cekvartu dažniausiai rašė koks nors karyboje nusimanantis klientas. Šie inventoriai patvirtina intensyvią pilies komunikaciją su užsienio kraštais ginkluotės, ypač artilerijos srityse: labiausiai išsivysčiusių šalių – Nyderlandų, Vokietijos, Danijos patrankos ir kiti ginklai XVII a. I pusėje buvo nuolatinė Biržų cekhauzo inventoriaus dalis¹¹⁵. Kai kurios Radvilų instrukcijos, ypač jų susirašinėjimas įgalintų nustatyti užsieninės ginkluotės, taip pat arsenalo personalo (aptarnaujančių amatininkų bei ginklų specialistų – patrankininkų) Biržų pilyje dinamikos priežastis ir kelius.

Sprendžiant Biržų miesto ir pilies komunikacinio centralumo klausimą, dera nepamiršti politinės sferos. Nors BK nebuvo politinis-valstybinis vienetas, tačiau dėl teisinės priklausomybės vieniems įtakingiausių LDK dignitorių Biržų–Dubingių Radviloms ir dėl ypatingos geostrateginės padėties turėjo suprantamą politinę svarbą. Inventoriai ir instrukcijos atspindi ir kitą, lokalesnę Biržų politinio centralumo pusę, įgalinančią miestą ir pilį laikyti BK politiniu-administraciniu centru. Biržuose rezidavo ne tik BK urėdininkai, čia atvykdavo ir Radvilų Užnerio valdų centriniai pareigūnai, turėję kartu su magistratu realizuoti ūkinę-administracinę valdžią kunigaikštystėje¹¹⁶. Biržuose netgi rinkdavosi Radvilų klientai, sprendžiantys su BK reikalais nesusijusius klausimus¹¹⁷.

---

¹¹² 1608–1609 m. Salamiesčio valdos pajamų ir išlaidų rejstras, *MAB RS*, f. 256, b. 3002.

¹¹³ *BNI A*, f. 694, ap. 3, b. 6, l. 131–132.

¹¹⁴ XVII a. I pusė(?). Biržų kunigaikštystės žemionių pašto prievolės rejstras; XVII a. I pusė(?). Biržų kunigaikštystės žemionių činšo inventorių; 1631 m. Salamiesčio žemionių činšo inventorių, *MAB RS*, f. 25, b. 166, l. 5, 15–16; *LVI A*, f. 716, ap. 3, b. 3, l. 43.

¹¹⁵ *AR*, dz. XXVI, Nr. 19, 88, 116.

¹¹⁶ 1609 03 06. Papilyš. Instrukcija miestui, E. T y s z k i e w i c z, min. veik., p. 126–127; 1609 03 07. Instrukcija-laiškas miestui, *MAB RS*, f. 31, b. 1209.

¹¹⁷ Pvz., 1620 m. Biržuose susirinko Radvilos klientai, atsakingi už Švobiškio valdos (nepriklausančios BK) inventoriaus sudarymą. 1620 05 06. Liubčė. Kristupas II Radvila Upytės pakamarei Mikalojui Vizgirdui, *Lietuvos nacionalinės Martyno Mažvydo bibliotekos Rankraščių skyrius*, f. 93, b. 1522, l. 2.

Nagrinėjant BK išorinės komunikacijos apraiškas, greta nuolatinių permainingų vietinių gyventojų kontaktų su aplinkiniais kraštais svarbus svetimšalių kultūrinio heterogeniškumo ir integracijos lokalinėje visuomenėje klausimas¹¹⁸. Čia svarbiausia sąlyga buvo sėsliai apsigyventi kunigaikštystėje¹¹⁹. Ši problematika gana plati: svetimšalių atsikraustymo priežastys ir aplinkybės, visuomeninės ir ūkinės užsieniečių gyvenimo BK sąlygos, vokiečių, žydų, olandų, anglų ir kt. „subkultūrų“ įsiliejimas į kunigaikštystės ryšių sistemą (komunikaciniai motyvai, galimybės, formos, mastas). Čia informatyviausios yra instrukcijos, kuriose paprastai figūruoja punktai apie svetimšalius. Nors nėra nė vieno šaltinio, specialiai adresuoto šiai visuomenės daliai, tačiau pasitaiko tik ją liečiančių atskirų instrukcijų (pvz., dėl BK žydų)¹²⁰.

Aukščiau aptarta komunikacijos lokalinėje visuomenėje tyrimo problematika anaipol nėra visapusiška ir galutinė. Aiškesnį komunikacijos BK poveiklį įgalintų atskleisti įvairių šaltinių sintezė. Inventorių ir instrukcijų analizė tėra tik pirmasis selektyvus įvadas į tokio pobūdžio tyrinėjimus.

Summary

DEIMANTAS KARVELIS

COMMUNICATION IN THE LOCAL SOCIETY AT THE END OF THE 16th– FIRST HALF OF THE 17TH CENTURY BY THE BIRŽAI PRINCIPALITY ESTATE INVENTORIES AND INSTRUCTIONS (RESEARCH PROBLEM)

The present article is devoted to the research experience of communication in the feudal society and contains a discussion about the historiography of West European, Polish and Lithuanian culture. Possible investigation problems of communication in the local society are formulated on the normative documents analysis of one of the largest estate complex in the Grand Duchy of Lithuania of the 16th–17th centuries – the Biržai principality belonging to the Radvila.

The investigation of communication within a society of a definite period is important for a simple reason that communication represents one of the major elements of the functioning of cultural mechanism.

The feudal history of communication has no specific records. The estate inventories and instructions of the 16th–17th centuries are particularly informative in this respect. The present article makes use of more than a hundred of inventories and instructions of Biržai principality from the period 1589–1655.

---

¹¹⁸ B. Olszewski-Dyoniak, *Spółczesność i kultura*, Kraków, 1994, p. 40.

¹¹⁹ A. Wyrobisz, *Miasta prywatne w Polsce XVI–XVIII w. jako inwestycje kulturalne*, *KHKM*, 1978, z. 1, p. 53.

¹²⁰ 1594 03 14. Kojdanovas. Kristupas I Radvila Biržų seniūnui Jonui Sicinskiui; 1607 03 16. Biržai. Kristupo II Radvilos instrukcija, *LVI*, f. 716, ap. 3, b. 3, l. 5v–6.

The search for communication evidences in the mentioned texts followed three problematic aspects: 1) internal communication of Biržai estates—territorial aspect (characterization of links between centres and periphery); 2) internal communication within an estate—socioanthropological aspect (connections between different groups of local society); 3) external communication of principality (the contacts with the surrounding world). The inventories and instructions are analyzed using two attitudes, i. e., taking into consideration their normative character and interpreting them as a certain means of communication, and on the other hand, attributing them to historical records that bear specific information.

Trumpai apie autorių

Deimantas K a r v e l i s (g. 1969), VPU Lietuvos istorijos katedros asistentas, VDU doktorantas (nuo 1994 m.). Tyrinėja XVI–XVII a. LDK didikų ir bajorų kultūrą, protestantiškosios Radvilų linijos dvarų sistemą, XVIII a. LDK konfederacijas. Rengia disertaciją apie Radvilų Biržų kunigakštystės komunikaciją XVI a. pab.–XVII a. I pusėje.